

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR TARIXINING TURKIYADA O'RGANILISHI (DISSERTATSIYALAR MISOLIDA)

Bokiyev Anvar Axmedovich,

Termiz davlat universiteti O'zbekiston tarixi va

manbashunoslik kafedrası katta o'qituvchisi,

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

UDK: 94(575.1)

<https://orcid.org/0009-0005-5553-2031>

Annotatsiya: Maqolada Amir Temur va Temuriylar davri tarixining O'zbekistonda va Turkiyada dissertatsiyalar misolida o'rganilishi haqida fikr yuritilgan. 2017-2023 yillarda 07.00.00 – Tarix fanlari shifrida 11 ta PhD va 4 ta DcS dissertatsiyalari himoya qilinganligi qayd etib o'tilgan. Bu davrning Turkiyada o'rganilishga doir ma'lumotlar bir maqola doirasida to'plangan.

Kalit so'zlar: Amir Temur, dissertatsiya, Temuriylar, manba, YuNESKO, konferensiya, Turkiya, ilmiy-ommabop, badiiy asarlar, rasmiy yozishmalar, huquqiy hujjatlar.

Аннотация: В статье на примере диссертационных работ рассматривается изучение Амира Темура и истории периода Тимуридов в Узбекистане и Турции. В 2017-2023 годах защищено 11 кандидатских и 4 докторских диссертаций по направлению 07.00.00 – История. Информация об изучение в Турции этого периода собрана в одной статье.

Ключевые слова: Амир Темур, диссертация, Тимуриды, источник, ЮНЕСКО, конференция, Турция, научно-популярные, художественные произведения, официальная переписка, юридические документы.

Annotation: Using the example of dissertation works, the article examines the study of Amir Temur and the history of the Timurid period in Uzbekistan and Turkey. In 2017-2023, 11 PhD and 4 DcS dissertations were defended in the direction of 07.00.00 – History. Information about the study of this period in Turkey is collected in one article.

Key words: Amir Temur, dissertation, Timurids, source, UNESCO, conference, Turkey, popular science, works of art, official

correspondence, legal documents.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Sohibqiron Amir Temur ibn Tarag'ay Baxodirxon hazratlari haqida ko'plab yozma manbalar, ilmiy-tadqiqot va ilmiy-ommabop asarlar yaratilgan. Bu yozma manbalarni mazmun va mohiyatiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Birlamchi manbalar;
2. Ikkilamchi va uchlamchi manbalar;
3. Huquqiy hujjatlar va rasmiy yozishmalar;
4. Temuriylar saltanatiga kirgan davlatlarning tarixini yoritgan mualliflar;
5. Yangi va eng yangi davrda yashagan mualliflarning asarlari;
6. Ilmiy-ommabop va badiiy asarlar;
7. Memuar, biografiyalar, avtobiografiyalar va sayohatnomalar;
8. Boshqa manbalar.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov ulug' bobomiz Amir Temur tavalludining 660 yilligiga bag'ishlab o'tkazilgan xalqaro ilmiy konferensiyadagi ma'ruzalarida (1996 yil 24 oktyabr Toshkent) bu asarlarning soni haqida quyidagi fikrlarni ta'kidlab o'tgan: "Butun dunyoning qariyb 50 mamlakatida temurshunos olimlar faoliyat ko'rsatmoqda. Temur va Temuriylar davri haqida ko'plab kitoblar nashr etilmoqda... O'tgan olti yuz yil mobaynida Amir Temurga bag'ishlab yaratilgan jiddiy asarlar soni Yevropa tillarida 500 dan ziyod, Sharq tillarida esa 900 ga yaqinni tashkil etadi".

Temurshunos olimlarning ilmiy tadqiqotlarida Amir Temurning hayot yo'li, davlat boshqaruvi va davlat ramzlari haqidagi tarixiy ma'lumotlarni o'rganishga ham alohida e'tibor berilgan. Ul zotning chet

ellarda o'rganilishini tahlil qilish, talab darajasidagi ilmiy tadqiqotlarni tarjima qilish va o'zbek kitobxonlariga etkazib berish masalasi o'zbek tarixchilarining oldida turgan eng dolzarb masalalardan biridir. Amir Temur va temuriylar davri tarixi uchun birlamchi manbalarning o'rganilishining ham katta ilmiy ahamiyati bor. Bu ma'lumotlar "Zafar yo'li", "Temur tuzuklari", "Mu'izz ul-ansob", Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma", Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma", Rui Gonsales de Klavixoning "Kundaliklar", Sultoniya arxiepiskopi Ioannning "Xotiralari", Muiniddin Natanziyning "Muntaxab ut-tavorixi Muiniy", Ibn Arabshohning "Ajoyib ul maqdur fi axbori Taymur", Hofizi Abruning "Majmuayi Hofizi Abru" va "Zubdat ut-tavorix", Mirxondning "Razvat us-safo", Abdurazzoq Samarqandiyning "Matlai sa'dayn va majmai baxrayn", Fasih Xavofiyning "Mujmal-i Fasihiy" va boshqa shu kabi birlamchi manbalarda uchratish mumkin.

Sohibqiron Amir Temurning keyingi yillarda O'zbekistonda o'rganilishiga 2017-2023 yillarda tarix ixtisosligi bo'yicha himoya qilingan dissertatsiyalar misolida to'xtalib o'tsak. O'zbekistonda ilmiy tadqiqotlarni yanada yaxshilash maqsadida ikki bosqichli dissertatsiyalarni himoya qilish yo'liga o'tildi. Shu yillar mobaynida 07.00.00 – tarix ixtisosligi bo'yicha 556 ta PhD va 92 ta DcS dissertatsiyalari himoya qilindi. Shu 650 dan dissertatsiyalardan bor yo'g'i 15 tasi davlatchiligimiz tarixida muhim o'rin egallagan Amir Temur va Temuriylar davriga taalluqlidir. Jumladan, A. Madraimov "Istoriya epoxi Amira Temura i Temuridov v nauchnom nasledii V. V. Bartol'da i A. Z. Validova" (2019)[2], L.Begimqulova "XV asr

boshlarida Movarounnahrda hokimiyat uchun kurash (kuchlar nisbati va natijalar tahlili)" (2021), J.Kucharov "Amir Temur va temuriylar davrida Buxoro vohasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot (XIV asrning 70-yillari – XV asr)" (2022)[3], T.Maxmudov "Temuriylar davri ta'lim tizimi tarixi" (2022)[4], M. Buzrukov "Temuriylar davri Samarqand ilmiy-ma'naviy muhitida tasavvuf namoyandalarining tutgan o'rni (XIV asr oxiri – XV asrning birinchi yarmi) (2022)[5], S. Axmedov Abdurazzoq Samarqandiyning "Matlai sa'dayn va majmai bahrayn" asaridagi temuriylar davri ijtimoiy-siyosiy va madaniy jarayonlar tahlil (2022)[6], H. Abriev "Amir Temur va Temuriylar davri me'moriy obidalarining bunyod etilish tarixi" (2023)[7], S.Kenjayeov "Amir Temurning Xitoy bilan munosabatlari tarixi (XIV asrning 70 yillari – XV asr boshlari)" (2023)[8], Sh. Yusupov "Amir Temur va Temuriylar davrida Xorazmdagi tarixiy-madaniy jarayonlar (XIV-XV asrlar)"[9], M. Maxmudova "Amir Temur va temuriylar saltanatida irrigatsiya tizimining rivojlanishi"[10], K. Qayumova "Toj Salmoniyning "Tarixnoma" asari tarixiy manba sifatida" nomli dissertatsiyalari uchun PhD ilmiy darajalarini olgan bo'lsalar, A. Buriyev "Temuriylar davri yozma manbalarida Markaziy Osiyo tarixiy geografiyasi", B. Usmonov "Amir Temur va Temuriylar davrida Farg'ona vodiysining siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti", B. Aminov "Markaziy Movarounnahr qabrtosh bitiklari va ulardagi tarixiy shaxslar genealogiyasi (XV-XIX asrlar)", M.Hamidovalar "O'zbekiston hududidagi Amir Temur va Temuriylar davri me'moriy yodgorliklari tarixi" kabi mavzularida DcS ilmiy darajalariga ega bo'ldilar.

O'zbekistonda 2017-2023 yillarda Amir Temur va Temuriylar davri tarixi bo'yicha himoya qilingan dissertatsiyalar ro'yxati (07.00.00 – Tarix fanlari shifri bo'yicha)

№	Ismi va sharifi	shifri	Dissertatsiyaning mavzusi	yil
PhD				
1	Madraimov Askariy	07.00.08	История эпохи Амира Темура и Темуридов в научном наследии В.В. Бартольда и А.З. Валидова	2019
2	Begimqulova	07.00.01	XV asr boshlarida Movarounnahrda hokimiyat	2021

	Laylo		uchun kurash (kuchlar nisbati va natijalar tahlili)	
3	Kucharov Jamshid	07.00.01	Amir Temur va temuriylar davrida Buxoro vohasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot (XIV asrning 70-yillari – XV asr)	2022
4	Maxmudov Toxir	07.00.01	Temuriylar davri ta'lim tizimi tarixi	2022
5	Buzrukov Muhammadixon	07.00.01	Temuriylar davri Samarqand ilmiy-ma'naviy muhitida tasavvuf namoyandalarining tutgan o'rni (XIV asr oxiri – XV asrning birinchi yarmi)	2022
6	Axmedov Sanjar	07.00.08	Abdurazzoq Samarqandiyning “Matlai sa'dayn va majmai bahrayn” asaridagi Temuriylar davri ijtimoiy-siyosiy va madaniy jarayonlar tahlil	2022
7	Abriyev Hazratqul	07.00.08	Amir Temur va Temuriylar davri me'moriy obidalarining bunyod etilish tarixi	2023
8	Kenjayev Sardor	07.00.08	Amir Temurning Xitoy bilan munosabatlari tarixi (XIV asrning 70 yillari – XV asr boshlari)	2023
9	Yusupov Shakir	07.00.01	Amir Temur va Temuriylar davrida Xorazmdagi tarixiy-madaniy jarayonlar (XIV-XV asrlar)	2023
10	Maxmudova Muazzamxon	07.00.01	Amir Temur va temuriylar saltanatida irrigatsiya tizimining rivojlanishi	2023
11	Qayumova Kamola	07.00.08	Toj Salmoniyning “Tarixnoma” asari tarixiy manba sifatida	2024
DcS				
12	Buriev Amanulla	07.00.08	Temuriylar davri yozma manbalarida Markaziy Osiyo tarixiy geografiyasi	2019
13	Usmonov Bahridin	07.00.01	Amir Temur va Temuriylar davrida Farg'ona vodiysining siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti	2020
14	Aminov Bobir	07.00.08	Markaziy Movarounnahr qabrtosh bitiklari va ulardagi tarixiy shaxslar genealogiyasi (XV-XIX asrlar)	2021
15	Hamidova Muhabbat	07.00.01	O'zbekiston hududidagi Amir Temur va Temuriylar davri me'moriy yodgorliklari tarixi	2022

Endi bu mavzu bo'yicha Turkiya tarixchilarining ilmiy tadqiqotlariga bir nazar tashlasak. Bizga ma'lumki, Sohibqiron bobomiz hayotidagi eng katta harbiy to'qnashuv 1402 yil 20 iyulda Anqara yaqinida bo'lgan. Turk tarixchisi Yilmaz O'ztunaning e'tirof etishicha “1402 yilda Temurga tobelikni tan olgan usmoniylar davlati, 1447 yilgacha ham (Shohruxning vafotiga qadar) bu qaramlikdan qutulishga jur'at eta olmagan.”[1]. Oztuna Turkiya davlatchiligining atoqli arboblardan biri sanalgan Otaturkning Temurga munosabatini qo'yidagicha fikrlarda ko'rsatib o'tgan: “Otaturk Temurdan hayratda edi. Otaturkning fikricha, Turkiy xalqlar ichida yetishtirib chiqqan eng buyuk shaxs Temur edi. U Temurning harbiy mahoratiga lol qolgan va

shaxsan o'zi ham mukammal o'rganishga harakat qilgan.”[1]. Temuriylar haqidagi fikrlari esa, bu xonadon vakillarining salohiyatini ko'rsatib turibdi: “Bu xonadondan Temur, Shohrux, Ulug'bek, Boysung'ur, Abu Said, Husayn Boyqaro, Boburshoh, Shohi Jahon, Olamgir kabi turk olamining zabardast shaxslari yetishib chiqqan”[1]. Turkiyalik olimlarning shu sulola vakillari haqidagi ma'lumotlarini o'rganish davomida o'zbek tarixchilariga noma'lum bo'lgan ba'zi tarixiy faktlarga ham duch kelamiz. Masalan, Temuriy malikalardan Shod Malak begim (1400?-1467 = 67?) — xattotlik bilan shug'ullanganligi va begimning o'z qo'li bilan ko'chirgan Qur'oni karim qo'lyozmasi Istanbulda Turk va Islom asarlari muzeyida saqlanayotganligi bizning

ilmiy tadqiqotlarimizda uchramaydigan ma'lumotdir[1].

Turkiya tarixchilari uchun Amir Temur shaxsi va Temuriylar davlatining tarixi doimo qiziq bo'lib kelgan. Eng qizig'i shundaki, katta bosim tarixchilar, Yildirim Boyazid va Temur o'rtasidagi siyosiy va harbiy tortishuvning asosiy sababchisi deb turk sultoni deb ko'rsatadilar. Amir Temurning Xitoyga qilgan yurishi haqida Yilmaz Oztuna quyidagi fikrni bildirib o'tgan: "Jahon tarixidagi buyuk lashkarboshilardan biri bo'lgan Temur navbati bilan Sharqiy Yevropa (Oltin O'rda), Hindiston, Turkiya (Usmoniylar davlati), Mamluk (Misr) kabi yirik turk imperiyalarini mag'lubiyatga uchratdi (Jaloyiriylar, Qoraqayunlilar kabi kichik vassal davlatlarni sanab o'tirmaymiz). Agar Temurga Xitoyni ishg'ol etishga bevaqt o'lim halaqit bermasa edi, tarixiy jarayonlar o'zgacha tus olar edi. O'sha davrda Xitoyda Temurga qarshi tura oladigan jiddiy kuch yo'q edi"[1].

Endi, maqolamizda shu mavzuga oid himoya qilingan ayrim dissertatsiyalar haqida ma'lumot berib o'tsak. Bu sulolaga qiziqish katta ekanligini turli yillarda Turkiyada himoya qilingan doktorlik va magistrlik ishlarining miqdori va mazmunidan ham bilib olish mumkin. Ularning ayrimlarini maqolamizda eslatib o'tamiz:

1) Tarkan Suchikar. XV-XVII asr Usmonli manbalarida Yildirim Boyazid va Temur tasviri (Istanbul-2014).

2) Neslihan Yo'jedag'. Amir Temurning harbiy strategiyalari (Tokat -2015).

3) Ahmet Ahmeto'glu. Qoraqayunlilar va Iskandar mirzoning siyosiy hayoti – (Aydin - 2019).

4) Fatih Korkmaz. Sulton Ahmad Jaloyir davri va Jaloyiriylar-Temuriylar munosabatlari (Erzurum – 2017).

5) Samad Kalantatari. Hafizi Abruning "Zubdat al-tavorix-i Boysung'uriy" asari (matn tahlili) (Ankara -1993).

6) Jihat Aydog'musog'lu. Tabriz tarixi (Ankara -2007)

7) Fadime Okay. Shiltbergerning kundaligi (tarjimasi va tahlili) (Afyonkarahisar – 2009)

8) Muhammet Veysel Zo'rtul. Temurning

Oltin O'rda safari (Istanbul-2001).

9)Eray Turan. Temurning yuksalishi va Yildirim bilan kurashi (1360-1402 yillar) (Horum-2016).

10) Ug'ur Asakli. Temur va Ahmad Jaloyir munosabatlari (Istanbul-1965-1966).

11) Juneyt Kanat. Mamluklar va Temuriylar o'rtasidagi munosabatlar (1382-1447 yillar) (Izmir-1996).

12) Suleyuso O'zdezir. Temurning Armaniston va Gurjiston fathi (Istanbul-1965-1966).

13) Kadir Karadayi. Temur-To'xtamish o'rtasidagi kurash (Istanbul-1966).

14) Kadri Kardash. Oltin O'rda davlatining siyosiy tarixi (1241-1502 yillar) (Erzurum-2015).

15) Dursun Yildirim. Turk romanchiligida shayx Shomil va Temur obrazi (Sivas-2019).

16) Temurning Hindiston safari (Istanbul-1966).

17) Janan Nilufar Aydin. Temur davri bunyodkorlik faoliyatlari (Istanbul-2020).

18) Galip Dog'an. Amir Temurning islom dini va din ahliga munosabati (Sinop – 2020).

19) Isa Eryilmaz. Muzaffariylar (Malatya-2018).

20) Esra Aksay. XV-XVI asr temuriylar, turkman va usmonli me'roj tasvirlari (Istanbul-2016).

21) Bilal Koch. Boburiylar davlatining asoschisi Bobur shohning tashqi siyosati (Ankara-2011).

22) Em Ko'k. Temuriylar davri san'ati va Usmonli me'morchiligi o'rtasidagi qiyosiy tadqiqot (Anqara-2006).

23) Jihan Oruch. Husayn Boyqaro va uning davri (Kutahya-2013).

24) Mustafa Chag'han Keskin. Osmanli'nin Timurlu-turkmen dunyasina bakişi ekseninde mimari etkilennmeler (1402-1520) (Istanbul-2011).

25) Ensar Majit. Temuriylar davrida Ozarbayjon (Erzurum – 2017).

26) Kishimjan Esrenkulova. Temuriylar davrida madrasa ta'limi va ulum al-evail (matematika, astronomiya va tibbiyot) (Istanbul-2001).

27) Mujde Elitash. Amir Temurning o'g'illari va nabiralari bilan munosabatlari

(Kastamonu -2021)

28) Ko'bra To'tmez. Temuriylar davlatida sulola vakillarining qatl etilishi (Kastamonu 2021)

29) Razgo'l Rejepova. Temuriylarda madaniy hayot va Sulton Husayn Boyqaro davri (Ankara-2019).

30) Muhammed Emin Kochak. Temuriylar xonadoni ayollari siyosiy va ijtimoiy hayotda etakchi kuch (Ankara-2020).

31) Ensar Majit. Temuriylar davlatining harbiy tizimi (Erzurum-2012).

32) O'mer Hakan Aydin. Temuriylar davlatida amirlarning tutgan o'rni (Ankara-2020).

33) Selim Aydin. Temuriylar davlatida mirzolar va mirzolik instituti (Ankara-2020).

34) Kadir Jan Humar. Temuriylar davlatidagi elchilik muassasasi va axborot tashkiloti (Ankara-2020).

35) Ali Riza Yag'li. Temuriylar davlatida vazirlar va vazirlik instituti. (Ankara-2014).

36) Musa Shamil Yo'ksel. Temuriylarda din-davlat munosabatlari (Izmir-2007).

Bir maqola doirasida Amir Temur va Temuriylar davri tarixi yoritilgan dissertatsiyalar haqida to'liq ma'lumot berib bo'lmaydi. Bu ilmiy tadqiqotlarni yig'ib, o'zbek auditoriyasiga ilmiy muomalaga kiritish masalaning bir tomoni. Ularni o'rganib, tarjima qilib manbalar va O'zbekistonda yoritilgan materiallar bilan solishtirish, qiyosiy tahlil qilish esa undan muhim vazifadir.

Amir Temur va temuriylar tarixi bilan shug'ullanayotgan olimlar dunyoda ko'pchilikni tashkil etadi. Bu olimlarning ilmiy tadqiqotlari bilan yanada yaqinroq tanishish, O'zbek davlatchiligi tarixida muhim tarixiy iz qoldirgan Amir Temur va temuriylar tarixini yana mukammalroq o'rganishga yordam berishga hech qanday shak-shubha yo'q.

Bizga ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, dastlabki kunlardan o'q tarixiy haqiqatlarni tiklash vazifasini soha mutaxassislariga vazifa qilib qo'ygan edi. Ko'p asrlilik tariximiz qanchadan qancha tarixiy shaxslarning nomlari qayta tiklandi.

Shular orasida buyuk davlat arbobi, sarkarda va bunyodkor tarixiy shaxs hisoblangan bobomiz Amir Temurning nomini tiklashga alohida e'tibor berildi. Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq, Amir Temur davlatimizni jahon hamjamiyatiga tanitadigan buyuk tarixiy shaxs sifatida namoyon bo'ldi. Buyuk bobomizning yubileylarini o'tkazish, madaniy merosini tiklash, manbalarni tarjima qilib xalqimizga yetkazish, haykallar qo'yish, muzeylar ochish, hujjatli va badiiy filmlar yaratishga alohida e'tibor berildi. Buyuk bobomizning qiyofasi miniatyura va manbalar asosida yaratildi. Xalqimiz uchun buyuk Amir Temur qaytadan tug'ildi.

Muhtaram prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2018 yilda ta'kidlab o'tgan quyidagi fikrlari Amir Temur bobomizning jamiyatimizda tutgan o'rnini ko'rsatib turibdi: "Buyuk sohibqiron Amir Temur bobomiz- ning: «Adolat har bir ishda hamrohimiz va dasturimiz bo'lsin!» degan chuqur ma'noli so'zlari har birimiz uchun hayotiy e'tiqodga aylanishi zarur."

1993 yilda poytaxtimiz Toshkent shahrida Amir Temur bobomizning serviqor haykali qo'yildi. 1994 yilda Mirzo Ulug'bek tavalludining 600 yilligi nishonlandi va yilga Mirzo Ulug'bek nomi berildi. Eng katta tantanalar Amir Temur bobomiz tavallud topganliklarining 660 yilligi munosabati bilan 1996 yilda o'tkazildi. Shu yilning o'zida Samarqand va Shahrisabz shaharlarida buyuk bobomizning haykallari qo'yildi.

1996 yilning aprel oyida YuNESKO qarorgohi joylashgan Parij shahrida "Temuriylar davrida ilm-fan, madaniyat va maorifning gullab-yashnashi" nomli ko'rgazma tashkil etildi. 1996 yilning 18 oktyabr kuni Toshkentda "Temuriylar tarixi" Davlat muzeyi ochildi.

Qanchadan qancha manbalar xalqimiz e'tiboriga yetkazib berildi. Ilmiy-tadqiqot, ilmiy-ommabop va badiiy asarlar yaratildi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). So'zimizni muxtasar qilib, birinchi prezidentimiz I. A. Karimovning buyuk sarkarda, davlat arbobi va bunyodkor bobomiz Sohibqiron Amir Temur hazratlari

to'g'risida aytgan fikrlari bilan tugatamiz:
“Avvalambor, Vatanini jonidan aziz ko'rgan
Amir Temur bobomizning bizga qoldirgan
nasihatlarini yuragimizga, qon-qonimizga,

suyak-suyagimizga mustahkam jo qilishimiz
kerak va bolalarimizni ham shu ruhda
tarbiyalashimiz darkor”.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /
REFERENCES):

1. Oztuna, Yilmaz, Devletler ve Hanedanlar, 1-cild, Ankara, 1996, 1224 seyfa (575-619)
2. <https://library.ziyonet.uz/book/109333>
3. <https://library.ziyonet.uz/book/122390>
4. <https://library.ziyonet.uz/book/122567>
5. <https://library.ziyonet.uz/book/124269>
6. <https://library.ziyonet.uz/book/124668>
7. <https://library.ziyonet.uz/book/126559>
8. <https://library.ziyonet.uz/book/126883>
9. <https://library.ziyonet.uz/book/128356>
10. <https://library.ziyonet.uz/book/128423>